

ПИТАННЯ ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В СРСР НА ТЛІ ВІЗИТУ О. КОСИГІНА ДО КАНАДИ (жовтень 1971 року)

У статті простежено порушення канадськими політиками та громадськістю питання дотримання прав людини в Радянському Союзі під час візиту Голови Ради Міністрів СРСР О. Косигіна до Канади у жовтні 1971 р. Особливий наголос зроблено на активних діях канадських українців, спрямованих на привертання уваги світової спільноти до переслідування інакодумців в УРСР. Визначено наслідки, до яких призвів розгляд цього питання на міжнародному рівні.

Ключові слова: офіційний візит, протести, права людини, дисиденти.

В статье прослеживается поднятия канадскими политиками и общественностью вопроса о соблюдении прав человека в Советском Союзе во время визита Председателя Совета Министров СССР А. Косыгина в Канаду в октябре 1971. Особое внимание уделено активным действиям канадских украинцев, направленных на привлечение внимания мирового сообщества к преследованию диссидентов в УССР. Определены последствия, к которым привело рассмотрение этого вопроса на международном уровне.

Ключевые слова: официальный визит, протесты, права человека, диссиденты.

Raising a question of the infringe human rights in the Soviet Union by Canadian politicians and public during the visit of Chairman of the Council of Ministers of the USSR O. Kosygin to Canada in October 1971 is analyzed. A particularly emphasized on Canadian Ukrainians activities aimed at drawing the attention of the world community to the persecution of dissidents in Ukrainian SSR. The consequences that resulted from the consideration of this issue at the international level are found out.

Key words: official visit, protests, human rights, dissidents.

Постановка проблеми. Із приходом до влади в Канаді ліберального уряду П'єра Еліота Трюдо (1968-1980; 1980-1984) видимих змін зазнали пріоритети зовнішньої політики Оттави. Новий курс на міжнародній арені був задекларований у т. зв. «Білій книзі» 1970 р. («*Foreign Policy for Canadians*») і, назагал, передбачав відхід від традиційної після війни політики «середньої сили», а також перегляд відносин із такими країнами, як КНР та СРСР [1, р. 340]. Колишній очільник секретаріату прем'єра Том Оксворсі охарактеризував таку політику П. Трюдо як «наївну і певною мірою ідеалістичну» [2, р. 19]. Натомість відомий канадський дипломат Джеремі Кінсман зауважив, що в окремих випадках зовнішня політика П. Трюдо була не зовсім послідовною – він засуджував порушення прав людини в Родезії, але мовчав, коли ці ж права порушувались у комуністичних країнах Східної Європи; підтримував політику розрядки міжнародної напруги, знаючи що в радянських в'язницях сидять інакодумці [3, р. 103-104].

Мета статті – проаналізувати спроби представників канадської влади та громадськості порушити питання недотримання прав людини в Радянському Союзі під час візиту до цієї країни Голови Ради Міністрів СРСР

Олексія Косигіна. На жаль, порушена проблема (навіть у ширшому контексті) наразі не знайшла свого висвітлення в **історіографії**, а наявні публікації мають лише дотичний характер. В умовах, коли важливість питання дотримання прав людини в нинішньому світі не викликає сумніву, дослідження попереднього досвіду з порушенням таких прав має безпосереднє **практичне і наукове значення**.

* * *

Рубіжним моментом у канадсько-радянських відносинах став державний візит П. Трюдо у травні 1971 р. до СРСР. Утім, наслідки цієї поїздки в самій Канаді оцінили неоднозначно: політичні опоненти – консерватори та окремі національні групи, серед яких виділялися українці та євреї, – закидали прем'єрові небажання порушувати перед радянським керівництвом питання недотримання прав людини в Радянському Союзі. П. Трюдо довелося виправдовуватись, чому в розмові з генеральним секретарем ЦК КПРС Леонідом Брежневим і Головою Ради Міністрів СРСР Олексієм Косигіним він не торкнувся питання полегшення еміграції євреїв та ув'язнення українських дисидентів. Відповідь канадського прем'єра викликала шквал критики, адже свій вчинок він згодом пояснив побоюванням, щоб його не запитали, чому в Канаді

переслідують членів Фронту Визволення Квебеку (ФВК)* [4, 5 червня].

Канадський публіцист українського походження Микола Сулима ставив питання: «Як дивно, що людина, яка кинула гасло про «справедливе суспільство» не знайшла відваги заступитися за тих, що їх несправедливо покривджено та не знайшла часу подумати над тим, чи ті, що «ламають закони» в совєтській диктаторській системі...» [5, с. 44-45]. Впливова канадська газета *The Globe and Mail* писала: «Як міг містер Трюдо перекрутити історію? Як міг порівняти ФВК із цими мільйонами [українців], ставлення канадських судів [до своїх громадян] та радянських судів до українців (божевільні чи невірні табори)? Як він міг їх [членів ФВК] ставити на одну шальку терезів із інтелектуалами, котрі наодинці добиваються рівності?» [6, June 1].

Після повернення до Канади П. Трюдо прийняв у себе 7 червня 1971 р. делегацію Комітету Українців Канади (КУК) на чолі з д-ром Василем Кушнірем і заявив: «Вибачте, якщо образив ваші почуття... Після того як я перевірів, яким чином переказали мої слова, зрозумів, що сказав не те, що думав сказати» [7, June 7]. Україн скептично на цю заяву відреагувала газета *The Globe and Mail*, зауваживши: «Він міг хибно інтерпретувати, прочитати, зрозуміти, але ніколи не забути. Він усе ж майстер мистецтва елегантного відступу» [6, June 9]. Україномовний місячник «Нові дні» слушно підкреслив, що вибачення відбулося «під тиском суспільної думки [і] сформульовано якось половинчасто, сухо й непереконливо» [8, с. 29].

6 жовтня 1971 р. група канадських студентів українського походження розпочала голодування у студентському гуртожитку Манітобського університету аби привернути увагу офіційної Оттави до порушення прав людини й арештів в УРСР [9, 30 жовтня]. 9 жовтня прем'єр П. Трюдо зустрівся із 12-ма голодуючими з «Комітету звільнення українських в'язнів у Радянському Союзі», пообіцявши порушити питання переслідування українських інакодумців (зокрема стосовно засудження історика Валентина Мороза та греко-католицького архієпископа Василя Величковського) у розмові з Головою Ради Міністрів СРСР О. Косигінін під час його візиту до Канади [10, р. 165]. А на ювілейному Х Конгресі КУК, що відбувався 9-11 жовтня 1971 р. у Вінніпезі, П. Трюдо запевнив, що канадський уряд також домагатиметься від СРСР «об'єднання українських родин» [11, р. 439-440] (подібні запевнення у той час лунали і з боку міністра закордонних справ Канади Мітчела Шарпа стосовно євреїв, правда з поправкою, що такі чутливі питання можуть порушуватись лише «в атмосфері взаємної довіри» [12]).

У неділю 17 жовтня 1971 р. Голова Ради Міністрів СРСР Олексій Косигін (1964-1980) прибув із

восьмиденним візитом до Канади. Крім Оттави, радянська делегація відвідала Монреаль, Ванкувер, Едмонтон та Торонто. Це був перший в історії візит керівника радянського уряду до цієї північно-американської країни, своєрідна відповідь на відвідини П. Трюдо Радянського Союзу у травні 1971 р. «Це вперше канадський уряд запросив і приймає у цій свободоловній країні найвищого представника російсько-комуністичного колоніалізму і народобивства» – писав популярний серед канадських українців часопис «Гомін України» [4, 23 жовтня].

Під час візиту О. Косигіна в низці міст Канади, а саме Оттаві, Монреалі, Торонто, Ванкувері, Кітченері, відбулись демонстрації та протести невдоволених прибуттям керівника уряду країни, яка «не підтримує основних принципів людини і народів». Красно-мовними були гасла транспортів: «Руки геть від України», «Свободу для України», «Аллу Горську – українську художницю – замордувало КГБ», «Звільніть Мороза», «Свободу поневоленим народам» [9, 30 жовтня]. У той час, як Канадська королівська кінна поліція зосередилась на охороні радянського посольства в Оттаві, радикально налаштована молодь потрощила шибки в приміщенні консульства СРСР та у припаркованих поблизу автівках [4, 30 жовтня]. Пізніше канадський сенатор українського походження Павло (Поль) Юзик заявив, що подібні ексцеси були несанкціоновані і є справою рук окремих осіб, котрі не належать до основних організацій етнічних груп Канади [13, р. 271].

Доречно відзначити, що єдності у ставленні до подібних дій серед українських кіл Канади не було. Та й, певною мірою, окремі заяви суперечили одна одній. Скажімо, невідомо як могли корелюватися між собою заклики порушити перед О. Косигінін питання дотримання прав людини із протестами проти візиту до Канади «наслідника Сталіна». Видання «Нові дні», котре належало до табору поміркованих, відзначало: «Справжнім ворогам української незалежності від ваших «акцій» і волосина з голови не впала, а ось не одного вже українського патріота в Україні і за кордоном ви змусили вашими «акціями» замовкнути» [14, с. 19].

Так чи інакше, але під час візиту О. Косигіна на вулиці канадських міст із протестами вийшли не лише українці, але й чехи, поляки, естонці, литовці, латвійці, угорці, євреї. Висувались домагання не обмежувати людських прав у Радянському Союзі, припинити випробування атомної зброї та ін. [15, с. 25-26]. Як констатує тогочасний канадський урядовець, а згодом керівник сенатського комітету з безпеки й оборони Колін Кенні, «більшість канадців не любили Советів, але найбільша ненависть відчувалася серед канадських угорців, українців і євреїв, у котрих були глибокі претензії до політики радянського уряду» [16].

До програми візиту радянської делегації входило відвідання канадського парламенту. Неподалік його приміщення єврейські протестувальники 18 жовтня влаштували О. Косигіну імпровізований обід – виставили чорний гливкий хліб і баланду – їжу в'язнів виправно-трудових таборів СРСР [9, 30 жовтня]. Уже безпосередньо в парламенті керівник радянського

* У жовтні 1970 р. Канаду охопила т. зв. «жовтнева криза», пов'язана із терористичними актами радикальної організації Фронт Визволення Квебеку (ФВК), що декларувала боротьбу за незалежність франкомовної провінції Квебек від Оттави. Поліція провела близько півтисячі арештів причетних до організації, наслідком чого стали непоодинокі звинувачення федеральної влади у порушенні прав людини. До речі, початково візит П. Трюдо до СРСР планували восени 1970 р., але, через ускладнення політичної ситуації в країні, його перенесли на наступний рік.

уряду недовго поспілкувався із спікером, відвідав парламентський кабінет П. Трюдо, заслухав виступ канадського прем'єра і запитання депутатів до нього. Як пригадував особистий перекладач О. Косигіна Віктор Суходрев, очільник радянського уряду був вражений гострими питаннями, заданими П. Трюдо [17].

Після відвідин парламенту, усупереч наполяганням охорони, О. Косигін вирішив не сідати в автомобіль, а пішки пройти до готелю Шато Лор'є на обід*. Разом із представниками радянської та канадської офіційних делегацій у дорогу вирушили журналісти, у натовп яких пробрався 27-річний емігрант з Угорщини Геца Матраї (*Geza Matrai*). Скориставшись із непередбаченого послаблення заходів безпеки, з вигуком «Хай живе Угорщина!»** він несподівано накинувся на 67-річного О. Косигіна [18, р. 440]. Намагаючись повалити керівника радянського уряду на землю, нападник відірвав гудзики у піджаку радянського керівника, але охоронці миттєво збили його з ніг і відтягли убік [19]. Канадський прем'єр був збентежений цим випадком, заявивши, що «Матраї зганьбив усіх канадців» [16]. Розцінюючи цей резонансний напад, журналіст часопису «Новий шлях» влучно підмітив: «Преса має багато сенсацій, а поліція багато турбот» [9, 30 жовтня].

20 жовтня 1971 р. – через день після інциденту з нападом на О. Косигіна – підписано чотирирічну угоду про обмін між Канадою і СРСР у галузі науки, техніки, освіти і культури [20, с. 418]. Питання подібних обмінів було важливим, але й дразливим водночас. Річ у тім, що на той час ще не до кінця врегулювали т. зв. «справу Доценка» – професора Бориса Доценка, котрий через науковий обмін поїхав 1966 р. до Канади і попросив там політичного притулку. У відповідь радянська сторона відкликала двох своїх студентів з університету Торонто, оскільки цей навчальний заклад надав радянському втікачеві тимчасову роботу [4, 16 січня].

Того ж дня, коли підписано канадсько-радянську угоду, О. Косигін був запрошений на спільне засідання комітету в закордонних справах нижньої палати канадського парламенту і постійного сенатського комітету в закордонних справах. Канадські парламентарії отримали можливість поставити Голові Раді Міністрів СРСР не більше, ніж по одному запитанню кожен. На запитання сенатора П. Юзика про ув'язнення українських інтелектуалів, зокрема В. Мороза, О. Косигін відповів, що ніколи не чув про цю особу, так само, як нічого не знає про арешти інших діячів української науки і культури [13, р. 275-276]. Щобільше, радянський керівник заявив, що українці користуються в СРСР повною свободою і запросив П. Юзика відвідати СРСР аби пересвідчитись у цьому [21, р. 440]. Зрештою, своєї обіцянки дотримав П. Трюдо і теж порушив питання ув'язнених діячів української культури, зокрема В. Мороза, на що О. Косигін пообіцяв поцікавитись цим питанням [15, с. 25].

* За спогадами охоронців О. Косигіна, він полюбляв прогулюватися пішки, навіть попри застереження служби охорони. До того ж, цей день видався сонячним.

** Після радянської військової інтервенції 1956 р. до Угорщини канадський уряд надав політичний притулок близько 40 тис. угорців.

Української проблематики стосувалося і питання колишнього прем'єр-міністра Канади Джона Діфенбейкера, котрий поцікавився доцільністю відкриття у Києві канадського консульства. Уникнувши чіткої відповіді, О. Косигін зайвий раз наголосив, що в Радянському Союзі «успішно розв'язане національне питання», либонь непрямо натякаючи канадському урядові на проблему квебекського сепаратизму. Негативну відповідь почув і сенатор Девід Крол, котрий порушив питання права євреїв на еміграцію із СРСР. Чи не єдину позитивну відповідь О. Косигін дав на питання сенатора Стенлі Гайдаша, що стосувалося необхідності «з'єднання розділених кордонами родин» [13, р. 275-276] (після травневого візиту 1971 р. П. Трюдо радянському урядові надіслано список із понад півтисячі осіб – громадян СРСР, котрим Оттава пропонувала надати дозвіл на еміграцію заради «з'єднання сімей»).

Не менш незручні запитання ставили Голові Раді Міністрів СРСР на прес-конференції канадські журналісти. Коли О. Косигін запитали про радянську військову інтервенцію до Угорщини 1956 р. і Чехословаччини 1968 р., він відповів коротко: «Народи обох країн запросили нас на допомогу» [4, 30 жовтня]. Єврейське питання, а саме блокування виїзду євреїв із СРСР, радянський політик назвав штучним. Подібним чином О. Косигін відповів і стосовно українського питання, твердячи про рівноправність у СРСР усіх народів. Як приклад згадав «п'ятьох маршалів – українців» і те, що серед заступників міністрів центрального уряду є багато українців [15, с. 25].

Захищаючи права людини в СРСР, канадські українці несподівано наразились на порушення таких прав у самій Канаді. 25 жовтня біля Наукового центру в Торонто (*Ontario Science Center*) арештовано 18 осіб, а окремих протестувальників поліція побила [9, 16 листопада]. Глибоке обурення викликали слова, з якими поліція розганяла натовп: «Ми вас дістанемо, ви DP-івські* байстрюки», «Ми постараємося про те, щоб вас відіслали назад туди, звідки ви приїхали» (свідчення учителя Михайла Вавришина, священника Романа Набережного, студенток Зірки Радь та Галини Ковальської та ін.) [4, 4 грудня]. У поліційному звіті КУК узагалі названо «войовничою групою» [4, 27 листопада]. Усе те, що відбувалося біля Наукового центру в Торонто канадська газета *Globe and Mail* назвала не більше, ніж запланованою провокацією [6, November, 12].

Під час свого візиту до Ванкувера, знову попри застереження охорони і всупереч програмі, О. Косигін прийняв запрошення П. Трюдо відвідати хокейний матч між командами «Ванкувер Кенакс» і «Монреаль Канадієнс». Одним із наслідків спільного походу на хокей стало проведення у 1972 р. серії хокейних матчів між збірними Канади і СРСР, які мали під собою не лише спортивне, але й політичне підґрунтя [22]. Характерно, що ця ідея виношувалася й раніше, але на заваді її реалізації стояв член Політбюро ЦК КПРС Михайло Суслов, котрий побоювався: «А раптом програємо» [23] (серія із восьми матчів завершилася мінімальною перемогою канадської збірної).

* *Displaced Persons (DP)* – переміщені особи, серед яких було багато українців, що після Другої світової війни емігрували до Канади.

Безумовно, це не був єдиний наслідок візиту О. Косигіна до Канади. Місцева україномовна преса схилилася до думки, що «в загальному СРСР буде мати більше користі від Канади, ніж Канада від СРСР» [9, 6 листопада], до того ж політику Москви розцінювали як намагання «вбити клин» у взаєминах між США і Канадою [4, 6 листопада]. Проте позитиви

від візиту отримали й українці: по-перше, у черговий раз на міжнародному рівні порушено питання прав людини в СРСР й ув'язнення інакодумців; по-друге, незабаром окремі з ув'язнених дисидентів, як-от архієпископ Василь Величковський (у 1973 р.), отримали можливість емігрувати до Канади.

ЛІТЕРАТУРА

1. Bromke A. Tensions on Canada's Foreign Policy / A. Bromke, K. R. Nossal // Foreign Affairs. – New York, 1983/1984. – Winter. – P. 335–353.
2. Axworthy T. S. «To Stand Not So High Perhaps But Always Alone»: The Foreign Policy of Pierre Elliot Trudeau // Towards a Just Society: The Trudeau Years / [ed. by T. Axworthy and P.-E. Trudeau]. – Markham : Viking, 1990. – P. 12–48.
3. Kinsman J. Who Is My Neighbor? Trudeau and Foreign Policy / J. Kinsman // London Journal of Canadian Studies. – London, 2002/2003. – № 18. – P. 103–120.
4. Гомін України. – Торонто, 1971.
5. Сулима М. Мороз і Трудо (Проблеми часу...) / М. Сулима // Календар-альманах «Нового шляху» на 1972 рік. – Вінніпег, Торонто, 1971. – С. 43–46.
6. The Globe and Mail. – Toronto, 1971.
7. The Toronto Star. – Toronto, 1971.
8. Даль М. Трудо і Україна / М. Даль // Нові дні : Універсальний ілюстрований місячник. – Торонто, 1971. – Липень-серпень. – Ч. 258-259. – С. 29.
9. Новий шлях. – Вінніпег, 1971.
10. Lupul M. The Politics of Multiculturalism: A Ukrainian-Canadian Memoir / M. Lupul. – Edmonton : CIUS, 2005. – 508 p.
11. Prime Minister Trudeau at the 10th Congress of Ukrainian Canadian Committee // The Ukrainian Quarterly: A Journal of East European and Asian Affairs. – New-York, 1971. – Winter. – № 4. – P. 439–440.
12. Sharp to Discuss with Kosygin Problems of Soviet Jewry [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.jta.org/1971/10/04/archive/sharp-to-discuss-with-kosygin-problems-of-soviet-jewry#ixzz2dlDu1ek1> [17.08.2013].
13. Canadian-Soviet Exchange, November 2, 1971 // Yuzyk P. For a Better Canada: A Collection of Selected Speeches Delivered in the Senate of Canada and at Conferences in Various Centres across Canada / P. Yuzyk. – Toronto : Ukrainian National Assembly, 1973. – P. 267–278.
14. Дальний М. «Гомін» і відгомін / М. Дальний // Нові дні. Універсальний ілюстрований місячник. – Торонто. 1971. – Жовтень. – Ч. 261. – С. 18–20.
15. Пишкало І. Косигін у Канаді / І. Пишкало // Нові дні : Універсальний ілюстрований місячник. – Торонто. 1971. – Листопад. – Ч. 262. – С. 25–26.
16. By Colin Kenny (National Post – January 12, 2009) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://colinkenny.ca/en/Throwing-Shoes-Wrestling-a-Russian-Rude-Protests-Yes-But-At-Least-No-Shots-Were-Fired> [22.08.2013].
17. «Трудно быть премьером» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://profismart.ru/web/bookreader-134183-20.php> [17.08.2013].
18. Kosygin's Visit to Canada Stirs Mass Protests by Ethnic Groups // The Ukrainian Quarterly : A Journal of East European and Asian Affairs. – New-York, 1971. – Winter. – № 4. – P. 440.
19. Евгений Карасев и др. Воспоминания сотрудников охраны [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lib.rus.ec/b/443895/read> [17.08.2013].
20. История внешней политики СССР : в 2-х т. / [под ред. А. Громыко, Б. Пономарева]. – Москва : Наука, 1986. – Т. 2 (1945-1985) – 692 с.
21. Senator Yuzyk Confronts Kosygin in Arrests of Ukrainian Intellectuals // The Ukrainian Quarterly : A Journal of East European and Asian Affairs. – New-York, 1971. – Winter. – № 4. – P. 440.
22. Яковлев А. Избранные интервью: 1992–2005. Документ № 51 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1009865> [18.08.2013].
23. Сорок лет назад состоялось легендарное «ледовое побоище» между сборными СССР и Канады – Суперсерия-72 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eternaltown.com.ua> [7.08.2013].

Рецензенти: Іванов М. С., д. політ. н., професор;
Шевчук О. В., д. політ. н., професор.

© Сіромський Р. Б., 2014

Дата надходження статті до редколегії 21.10.2013 р.

СІРОМСЬКИЙ Руслан Богданович – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів.

Коло наукових інтересів: дотримання прав людини в СРСР в громадській думці Канади (1945-1991 рр.).